

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

ΣΠ. ΜΕΤΑΞΑ

[Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, συνεχίζοντας τή δημοσίευση τῶν ἐργασιῶν (ἢ ἀποσπασμάτων ἀπό αὐτές) πού βραβεύτηκαν στό ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ, δημοσιεύει στό τεύχος αὐτό μέρος ἀπό τήν ἐργασία του κ. Σπ. Μεταξᾶ. Γιά ὅσους βραβεύτηκαν στό Διαγωνισμό βλέπε τό 5 τεύχος τῆς ΕΦΕ. Γιά τίς ἐργασίες πού δημοσιεύτηκαν ἤδη βλέπε τό 6ο τεύχος τῆς ΕΦΕ].

✱ Ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία ἀρχίζει ἀπό τό σημεῖο πού ὁ ἄνθρωπος ξεφεύγει ἀπό τό στάδιο τῆς ἀμεριμνησίας, πού χαρακτηρίζει τόν πρωτόγονο, καί εἰσέρχεται σέ αὐτό τῆς πρόνοιας γιά τό μέλλον. Στήν ἀρχή οἱ ἀποκλειστικές του μέριμνες ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τροφῆς, ὁ πόλεμος καί ἡ ἀναπαραγωγή. Ὅταν κατόρθωσε νά ικανοποιήσει τίς βασικές αὐτές ἀνάγκες πού διατηροῦν τή ζωή, βρέθηκε ὁ ἐλεύθερος χρόνος καί τά μέσα γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἀναζήτηση ἀξιῶν, ὅπως τό ὠραῖο, τό καλό, τό ἀληθές πού ἀποτελοῦν τήν πεμπτουσία τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτό τό πέρασμα ἀπό τή βαρβαρότητα στόν πολιτισμό, ἡ προαγωγή τῆς μέριμνας ἀπό τήν ἀπλή διατήρηση τῆς ζωῆς καί μάλιστα τοῦ εἶδους στόν ἐξευγενισμό καί τήν παράτασή της καί μάλιστα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, ὑπῆρξε ἡ ἀρχή τῆς ἱστορικῆς προόδου. Τό πότε καί τό πῶς συνέβη αὐτό δέν εἶναι τοῦ παρόντος, εἶναι ὁμως γεγονός ὅτι ἀπό τότε ὁ ἄνθρωπος μπῆκε σέ ἕνα δρόμο πού, ξεφεύγοντας ἀπό τοὺς ἀτέρμονες κύκλους τῆς φύσεως, ὁδεύει πρὸς τήν ἄνοδο καί τόν ἐξευγενισμό τῆς ζωῆς, καί μάλιστα σέ πάρα πολλοὺς τομεῖς. Στήν ἱστορία βρίσκουμε πολλά γεγονότα πού μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν σάν βήματα στό δρόμο αὐτό τῆς προόδου. Ἡ γλῶσσα προόδευσε, ὅταν μπόρεσε νά ἐκφράσει λεπτότατες ἔννοιες τῆς διάνοιας, ἡ κοινωνική ὀργάνωση, ὅταν ὑποχώρησαν τά ἀτομικιστικά ἔνστικτα τῆς ζούγκλας, ἡ ἠθική, ὅταν ὁ ἰσχυρός ἔπαυσε νά καταπιέζει τόν ἀδυνατο καί ἀνέβηκε τό δίκαιο, ἡ ἐπιστήμη καί ἡ φιλοσοφία, ὅταν τό πνεῦμα γλύτωσε ἀπ' τοὺς περισπασμούς τοῦ χάους καί τῆς ἀνασφάλειας. Ἡ ἱστορικὴ πρόοδος εἶναι λοιπόν μιά γενικὴ ἔννοια πού συνάγεται ἀπό πολλά ἐπί μέρους γεγονότα πού συμβαίνουν σέ πλείστους τομεῖς· ἐπεξεργαζόμενη περισσότερο ὁμως γίνεται μιά φιλοσοφικὴ ἀντίληψη, μιά σύνθεση τοῦ ἐπί μέρους σέ ἕνα ψηφιδωτό. Ἡ σύνθεση αὐτὴ γίνεται σέ φιλοσοφικό ἐπίπεδο καί ἔχομε τήν ἐπιθυμία νά ἀπεικονίζει το βᾶδισμα τοῦ ἀνθρώπου στό δρόμο τῆς ἀτομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐχει φυσικά προηγηθεῖ ἡ ἀνάλυση τῶν ἐπιμέρους γεγονότων, καί ἡ ἐπιλογή τους ἀπό τό πλῆθος.

Εἶναι λοιπόν ἡ ἱστορικὴ πρόοδος μιά ἔννοια πού ἀπασχολεῖ τίς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου γιά ἕνα καλύτερο μέλλον, μιά προαγωγή τῆς ζωῆς.

✱ Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἱστορικὴ πρόοδος προσιδιάζει στίς πολιτισμένες ἀνθρώπινες κοινωνίες. Στούς πρωτόγονους, τά ζῶα καί τά φυσικά φαινόμενα εἶναι πιό θεμιτό νά μιλάμε γιά μεταβολή καί ἐξέλιξη καί ὄχι γιά πρόοδο.

Διότι ἐκεῖ ἡ ἐξέλιξη ἐπισυμβαίνει μηχανικά, ἐνῶ στούς πολιτισμένους ἀνθρώπους εἶναι ἕνα ἐνέργημα τῆς συνείδησης εἴτε ἀτομικῆς — ὅπως στήν περίπτωση τῆς ἀτομικῆς εὐφυΐας — εἴτε ὁμαδικῆς, ὅπως συμβαίνει μέ τίς ὁμάδες καί τίς συλλογικὲς ὀργανώσεις γενικά. Εἶναι ἀκόμη ἕνα ἐνέργημα τῆς ἀτομικῆς ἢ ὁμαδικῆς θέλησης.

Ἐπειδὴ ἡ συνειδήση εἶναι κάτι τὸ πρωταρχικό στον ἄνθρωπο, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχουν στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ὀρισμένες πρωταρχικές τάσεις γιὰ ἀλλαγὴ, γιὰ πρόοδο. Οἱ τάσεις αὐτές γίνονται ὄλο καὶ περισσότερο συνειδητές καὶ ἡ πρόοδος πῶ ἐπιθυμητή, ὅσο αὐξάνει ἡ ἀνθρώπινη ἐπίγνωση, ὅσο δηλ. ὁ ἄνθρωπος, ἀποκτώντας γνώση τῶν δυνατοτήτων του, θέλει νὰ ἀλλάξει πρὸς ὄφελός του τὸ status τῶν πραγμάτων.

Οἱ ἀλλαγές συμβαίνουν πρωταρχικά καὶ ὁ ἐρευνητής ἔρχεται ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι ἡ ὄρμη πρὸς πρόοδο εἶναι τόσο ἔντονη πολλές φορές, ὥστε οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν χρόνο νὰ προβλέψουν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών τους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες δὲν ὑπάρχει μόνο πρόοδος, ἀλλὰ καὶ ὀπισθοδρομηση καὶ ἐπανακύκλωση. Ἐπίσης, αὐτὸ συμβαίνει, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν σὲ κάθε ἐποχὴ τὰ αὐτὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἠθικῆς εἶναι πολὺ ἀργότερη ἀπὸ τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς. Ἡ πῶ οὐσιαστικὴ πρόοδος, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἔγκειται στὸ χαρακτήρα καὶ ὄχι τόσο στὰ ὑλικά μέσα.

✿ Μετὰ ἀπὸ αὐτές τίς διαπιστώσεις εἶναι εὐλόγο νὰ θέλομε νὰ μελετήσουμε τὴν ἱστορικὴ πρόοδο ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν Ἀριστοτελικῶν αἰτίων καὶ νὰ ἀναρωτηθοῦμε ποιά εἶναι ἡ μορφή της, γιατί λαμβάνει αὐτὴ τὴ μορφή καὶ ὄχι ἄλλη καὶ ποιός εἶναι ὁ σημαντικότερος παράγων πού τὴν προκαλεῖ.

Ὅρισμένοι στοχαστές ἀπαντοῦν ὅτι ἡ πρόοδος δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ αὐτὴ τοῦ λογικοῦ. Ὁ ὀρθὸς λόγος ἐπιφέρει τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, πού χάρις σ' αὐτὴν ἱκανοποιοῦνται οἱ ἀνάγκες, νικεῖται ἡ δυστυχία, παρατείνεται ἡ ζωὴ. Δημιουργεῖται τὸ κράτος τὸ ὁποῖο περιβάλλουν μὲ ἐμπιστοσύνη οἱ πολίτες. Ἐπειδὴ ὄλοι οἱ ἄνθρωποι μετέχουν τοῦ λόγου εἶναι ἴσοι· παραπέρα οἱ ἄνθρωποι διαμορφώνονται μὲ τὴν ἐκπαίδευση καὶ μέσα στὸ κράτος οἱ ἰσχυροὶ παρέχουν βοήθεια στοὺς πῶ ἀδύνατους. Ἔτσι ἡ ἱστορικὴ πρόοδος εἶναι μιά γραμμικὴ πορεία πρὸς τὸ καλύτερο. Ἄλλοι ὅμως στοχαστές ἀντιτείνουν ὅτι δὲν ὑπάρχει μόνο τὸ λογικὸ ἀλλὰ καὶ τὰ πάθη πού συνάπτονται μὲ τὴν πρόοδο. Πολλές φορές μάλιστα ἡ ἴδια ἡ λογικὴ εἶναι ἡ συγκάλυψη τῶν ἐπιθυμιῶν. Μιά πολιτικὴ ἀναταραχὴ, ἀλλὰ καὶ ἓνα πνευματικὸ ἢ καλλιτεχνικὸ ἔργο μποροῦν νὰ ἔχουν τὰ πάθη σάν αἷτια. Ἐπίσης, μπορεῖ κάποιος νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ λογικὴ εἶναι ἡ ἐκάστοτε λογικὴ μιᾶς μειοψηφίας. Ἡ ὅτι μιά ἐπιθυμία μπορεῖ προοδευτικά νὰ γίνεῖ λογικὴ.

✿ Ἐρχεται ἓνα σημεῖο στὸ ὁποῖο τὰ ἐκάστοτε πάθη ἀρχίζουν νὰ ἀντιστρατεύονται τὴν ἐκάστοτε λογικὴ τάξη. Ἐπειδὴ αὐτὰ συμβαίνουν περίπου τὰ ἴδια σὲ ὄλες τίς ἐποχές ἡ ἱστορικὴ πρόοδος θὰ πρέπει νὰ ἔχει κυκλικὴ μορφή. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πολιτισμοὶ ἀκμάζουν καὶ παρακμάζουν, ὅτι τὴν τάξη ἀκολουθεῖ τὸ χάος καὶ τ' ἀνάπαλιν, ὅτι δὲν δημιουργοῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὴν ἱστορία — μᾶλλον τρέφομε τὴν αὐταπάτη ὅτι τὴν δημιουργοῦμε — καὶ εἴμαστε ἔρμια μιᾶς πραγματικότητας πού δὲν τὴν ἐλέγχομε.

✿ Τὰ δύο σχήματα πού προαναφέρθηκαν ἔχουν μεγάλο ποσοστὸ στὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ἀντιμετωπίζουν καὶ μεγάλες ἀντιρρήσεις. Γιὰ τὸ γραμμικὸ σχῆμα ἔχω τὴ γνώμη ὅτι εἶναι ἐπιθυμητὸ· ἡ καθημερινὴ ἀντίληψη ὅμως δείχνει ὅτι ἡ ἱστορία δὲν κινεῖται πάντα πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς καλύτερευσης, γιατί τὸ κακὸ ὑπάρχει πάντα καὶ παίζει τὸ ρόλο του. Προόδευσε ἡ βιομηχανία, ἀλλὰ καὶ ἡ ρύπανση, προόδευσε τὸ κράτος, ἀλλὰ ἡ γενικὴ συμφωνία τῶν μελῶν τῆς πολιτείας δὲν ἐπιτεύχθηκε. Οὔτε ὅμως καὶ τὸ

σχῆμα τῆς αἰωνίου κυκλικῆς ἐπαναφορᾶς ἱκανοποιεῖ, διότι προϋποθέτει ὅτι ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ ἄνθρωποι ἀντιδροῦν ὁμοίως σέ ὅμοιες καταστάσεις. Τοῦτο ὁμῶς δέν συμβαίνει, ὅπως πιστεύει ὁ ἱστορικός τοῦ πολιτισμοῦ Will Durant. Σέ κάθε ἐποχή — πιστεύει ὁ ἴδιος ἱστορικός — ὀρισμένα μεγαλοφυῆ ἄτομα γίνονται οἱ φορεῖς τῆς προόδου, ἀντιμετωπίζοντας τίς καταστάσεις πῶ ἐπιτυχημένα ἀπ' τοῦς παλαιότερους. Ἡ τελευταία ἄποψη νομίζω ὅτι γίνεται, ἂν μιλήσομε ὄχι μόνο γιά τά ἄτομα ἀλλά καί γιά τίς συλλογικές ομάδες καί τίς σχέσεις τους μέ τήν πρόοδο.

ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΤΑΞΑΣ
ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ